

Janina Mazur

Patriotyzm współczesnej młodzieży w świetle badań

W 2004 r. na konferencji dydaktyków historii w Toruniu prezentowałam wyniki badań dotyczących postaw patriotycznych uczniów szkół podstawowych¹. Badania te były w następnym roku kontynuowane z użyciem tego samego narzędzia badawczego (anonimowa ankieta) wśród uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, a ich efekty przedstawiłam tym razem na konferencji dla nauczycieli szkół małopolskich w 2006 roku². Ponieważ rozważania na temat patriotyzmu Polaków, w tym młodego pokolenia, są wciąż obecne na wielu forach, postanowiłam niniejszym tekstem w swoisty sposób się do nich włączyć, odwołując się do niepublikowanych wyników badań prowadzonych wśród uczniów szkół ponadpodstawowych. Wydało mi się to tym bardziej uzasadnione, iż w moim przekonaniu wiele wątków i ustaleń poczynionych wówczas nie straciło nadal swojej aktualności.

Jak już wspomniałam, narzędziem badawczym była ankieta skonstruowana w ramach proseminarium dydaktycznego przez nauczycieli, uczestników Studium Podyplomowego w Instytucie Historii ówczesnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Miała ona na celu nie tylko dotarcie do poglądów młodzieży na temat patriotyzmu (własnego i współczesnych Polaków), ale też zwrócenie uwagi nauczycieli na aspekt badawczy w pracy szkoły, który według mojej wiedzy jest niezbyt doceniany.

Ankieta składała się z 11 prostych pytań, w których prosiliśmy uczniów o określenie własnej postawy patriotycznej oraz jej przejawów, konfrontując to z odniesieniami do postaw patriotycznych współczesnych Polaków i ich systemu wartości ustalanych przez uczniów, postaci uznawanych za patriotów (obecnie i w przeszłości), tworzeniem własnej definicji współczesnego patriotyzmu. Próbowaliśmy także uzyskać wiedzę o tym, które z przedmiotów nauczanych w szkole kojarzą się

¹ Zob. J. Mazur, *Co oznacza dziś – być patriotą? (na podstawie badań wśród uczniów szkół podstawowych)*, [w:] *Tradycja i mity w edukacji historycznej w dobie reformy*, pod red. S. Roszaka, M. Strzeleckiej i M. Ziolkowskiego, Toruń 2004, s. 69–76; eadem, *Czy jesteśmy patriotami (na podstawie badań wśród uczniów szkół podstawowych)*, „Wychowawca” 2005, nr 4, s. 3–7.

² J. Mazur, „Patriotyzm dziś na przykładzie badań”, Konferencja pt.: „Realizacja treści patriotycznych w zadaniach i programach szkolnych”, Kraków, 15 grudnia 2006 r.

uczniom z patriotyzmem, jaka jest wśród nich znajomość świąt i symboli narodowych, czy treści dotyczące ojczyzny bywają obecne w rozmowach rodzinnych³.

Badaniom poddano 190 uczniów (107 dziewcząt i 73 chłopców) szkół ponadpodstawowych (w tym 104 uczniów gimnazjum i 86 uczniów szkół ponadgimnazjalnych), reprezentujących gimnazja w małych miejscowościach południowej Małopolski⁴, oraz zespoły szkół średnich w Krakowie i małym mieście (pod Krakowem). Rozkład badanej młodzieży obrazuje tabela 1.

Tab. 1. Badana młodzież na różnych poziomach kształcenia

Lp.	Gimnazja	Lp.	Szkoły ponadgimnazjalne
1.	37	1.	22
2.	20	2.	30
3.	24	3.	34
4.	23	Razem	86
Razem	104		

Badani uczniowie na pytanie o to, czy uważają siebie za patriotów, są dość jednomyślni i odpowiadają twierdząco. Odpowiedzi pozytywne udziela tu ponad 91% badanych (przy uwzględnieniu odpowiedzi „tak” i „raczej tak”). Bardziej zdecydowani w swojej samoocenie wydają się uczniowie szkół ponadgimnazjalnych (34,9% odpowiedzi „tak”), za to w ogólnym bilansie przeważają uczniowie gimnazjów (ponad 93% utożsamiających się z postawą patriotyczną). Podobnie odpowiedzi „raczej nie” i „nie” prezentuje tylko 6,7% uczniów gimnazjów i 10,5% młodzieży licealnej. Uzasadnienia wskazują na to, że mają trudność z określeniem własnej postawy patriotycznej lub wątpliwości, czy są w pełni patriotami. Żadne z uzasadnień nie zawiera natomiast prostej negacji tej postawy. Szczegółowy rozkład głosów prezentuje tabela 2.

Tab. 2. Czy uważasz siebie za patriotę? (w procentach)

Rodzaj odpowiedzi	Gimnazja	Szkoły ponadgimnazjalne
Tak	23,1	34,9
Raczej tak	70,2	53,5
Raczej nie	4,8	8,2
Nie	1,9	2,3
Inna ewentualność	–	1,1
Razem	100,0	100,0

Jak uzasadniają pozytywne odpowiedzi? Najczęściej bezwarunkowo i emocjonalnie. Eksponując poczucie przynależności i zakorzenienia, piszą po prostu:

³ To pytanie budziło zresztą kontrowersje wśród układających ankietę, ale po dyskusji zostało utrzymane.

⁴ Krempachy, Kalwaria, Nowy Wiśnicz, Gołcza.

„kocham swoją Ojczyznę”, „kocham swój kraj i uważam go za wyjątkowy”, „lubię swój kraj, jest mi w nim dobrze i nigdy nie chciałabym stąd wyjeżdżać”; „to jest mój dom, moja Ojczyzna”. Towarzyszy temu często poczucie dumy, wyrażane wprost: „jestem dumna ze swojego kraju”, „jestem dumny(a), że jestem Polakiem (Polką), „mam szacunek do swojej Ojczyzny”, lub nieco inaczej: „nie wstydę się, że jestem Polakiem (Polką)”. Następnym tych deklaracji jest wskazywanie na przejawy patriotyzmu, które uczniowie utożsamiają z obchodzeniem świąt narodowych (wiązanym m.in. z uroczystościami szkolnymi, uczestnictwem w mszach za ojczyznę), interesowaniem się sprawami ojczyzny (w przeszłości i obecnie), kultywowaniem obyczajów i tradycji, kibicowaniem polskim sportowcom.

Próbując przedstawić te uzasadnienia w sposób bardziej uporządkowany, można stwierdzić, iż uczucie miłości do ojczyzny, duma z przynależności do niej kojarzone są przez badanych uczniów z takimi zachowaniami, jak:

- obchodzenie świąt narodowych, godne zachowanie na uroczystościach szkolnych, w tym podczas śpiewania hymnu, uczestniczenie we mszach za ojczyznę,
- wyrażanie szacunku dla polskich symboli narodowych (nawet umieszczanie godła, flagi, we własnym pokoju),
- kibicowanie polskim sportowcom,
- godne reprezentowanie Polski w kraju i za granicą, np. w podejmowanych rozmowach na jej temat,
- zainteresowanie losami Polski („przeszłością, teraźniejszością i przyszłością”),
- wypełnianie obowiązków wobec ojczyzny, dbanie o swój kraj,
- dbanie o pamięć o przeszłych pokoleniach (np. przez porządkowanie grobów),
- wyrażanie szacunku dla polskiej kultury, kultywowanie tradycji i zwyczajów (co ciekawe, tylko jedna z uczennic połączyła to z szacunkiem dla kultury innych).

W tym kontekście interesująca wydała mi się też wypowiedź jednego z uczniów, pochodzącego z terenów zróżnicowanych etnicznie, który pisze: „mieszkam w Polsce, a czuję się Słowakiem i Polakiem. Kształcę się w Polsce, tu się wychowałem, tutaj żyję. Ale lubię też jeździć do dziadków, czyli na Słowację”, wskazująca na problemy, których chyba nie zauważamy na co dzień.

Określając bliżej własne zachowania, które mogą być uznawane za przejawy patriotyzmu, uczniowie rozwijają myśli wyrażone poprzednio. Osadzając je w konkretnej sytuacji politycznej („bardzo dobrze czuję się w kraju, lecz nie podoba mi się nasza sytuacja polityczna”), zwracają uwagę na procesy związane z wejściem Polski do Unii Europejskiej („chcę, żeby Polska była ważna na arenie międzynarodowej”) i globalizację. Nadal podkreślają swoje związki emocjonalne z ojczyzną, piszą o wartości, jaką stanowi własne państwo, za którego wolność walczyły całe pokolenia Polaków („wartość, jaką jest państwo, swój własny kraj, jest jedną z naprawdę ważnych”, pisze jeden z licealistów, „szanuję i pamiętam o tych, którzy oddali życie za ojczyznę”, dodaje inny, i jest to pogląd dość powszechny). Sporo uczniów, zwłaszcza z małych miejscowości, daje wyraz poczuciu zakorzenienia nie tylko w skali makro, ale też odnosi je do lokalnego środowiska, do swojej „małej ojczyzny”, pisząc: „uwielbiam moją miejscowość, Dursztyn – nie mogłabym mieszkać gdzie indziej”; „wyjeżdżając nawet niedaleko z mojej wsi, tęsknię za moją «małą ojczyzną».

Deklarując zainteresowanie sprawami Polski, niektórzy uczniowie, negatywnie oceniają takie zjawiska jak afery, łapówkarstwo. Dostrzegają także to, że otwarły się granice i Polacy mogą wyjeżdżać, co uważają za naturalne, ale uznają, że nakłada to także na nich określone obowiązki. Jeden z respondentów pisze: „teraz, kiedy każdy ma możliwość wyjazdu za granicę, ważne jest, aby nie zapomnieć o własnej kulturze, języku”. I inny: „Teraz, kiedy jesteśmy w Unii, każdy Polak powinien znać swoje korzenie i historię swojego narodu, tym bardziej jak nie mieszka w Polsce”.

Jak już wspomniałam, uczniowie deklarują zainteresowanie sprawami kraju, przykładając je na uczestnictwo w wyborach, udział w harcerstwie, podejmowanie różnych działań na rzecz dobra państwa i środowiska lokalnego, oddawanie czci symbolom narodowym, wywieszanie flagi w święta narodowe, aż po stwierdzenie, że gdyby była taka potrzeba, oddaliby życie za ojczyznę. Tylko jedna z uczennic, wyrażając wcześniej szacunek dla kraju, pisze: „gdybym miała możliwości, wyjechałabym”, zaś inny uczeń snuje rozważania, czy w związku z postępującą globalizacją, patriotyzm będzie jeszcze potrzebny.

Oceniając postawy patriotyczne we współczesnym społeczeństwie polskim, ok. 70% uczniów gimnazjów uważa, że takie przeważają (odpowiedzi „tak” i „raczej tak”). Bardziej sceptyczni są uczniowie szkół ponadgimnazjalnych, którzy jednak także uznają, że postawy takie reprezentuje ponad 50% Polaków. Szczegółowy rozkład głosów prezentuje tabela 3.

Tab. 3. Postawy patriotyczne we współczesnym społeczeństwie polskim (w procentach)

Rodzaj odpowiedzi	Gimnazja	Szkoły ponadgimnazjalne	Razem
Tak	9,6	5,8	7,9
Raczej tak	59,6	33,7	47,9
Raczej nie	25,9	47,6	34,7
Nie	4,8	10,4	7,3
Inna ewentualność	0,1	1,2	1,1
Brak odpowiedzi	-	1,3	1,1
Razem	100,0	100,0	100,0

Równocześnie, ok. 75% badanej młodzieży obu grup, deklaruje, że w ich domach rodzinnych rozmawia się o ojczyźnie (odpowiedzi gimnazjalistów – „tak” – 17,3%, „raczej tak” – 55,7%; „raczej nie” – 17,3%, „nie” – 19,7%; licealiści – rozmowy „często” i „czasami” – 75,5%; nigdy – 19,7%).

Współcześni Polacy uosabiający postawy patriotyczne to według badanych uczniów przede wszystkim Jan Paweł II (68,8%, w tym 76,9% gimnazjalistów i 54,6% młodzieży ponadgimnazjalnej) oraz Lech Wałęsa (41,6%). Te dwie postacie bezsprzecznie dominują, na dalszych miejscach uplasowali się sportowcy (Robert Korzeniowski, Adam Małysz, Otylia Jędrzejczak), politycy (dominacja Aleksandra Kwaśniewskiego, ale też: Władysław Bartoszewski, Lech i Jarosław Kaczyńscy, często wymieniani razem, Roman Giertych) i twórcy (Wisława Szymborska). Wybory uczniów prezentuje zestawienie.

Współcześni Polacy uosabiający postawy patriotyczne:

Jan Paweł II – 66,8 %

Lech Wałęsa – 41,6%

Robert Korzeniowski – 14,2%
 Adam Małysz – 14,2%
 Aleksander Kwaśniewski – 13,1%
 Wisława Szymborska – 10,0%
 Otylia Jędrzejczak – 8,9%
 Jarosław i Lech Kaczyńscy – 7,3%
 Roman Giertych – 6,3%

W uzasadnieniach wyborów papieża dominuje stwierdzenie, że zawsze podkreślał swoją polskość i wiele czynił dla dobra kraju. Przykładem tych odczuć są wypowiedzi: „Jan Paweł II kocha swoją ojczyznę, modli się o nią, wspiera ją duchowo”; „zawsze interesuje się sprawami Polski, nigdy nie zapomina o Ojczyźnie”; „głosi z dumą, że jest Polakiem”; „przyczynił się do odbudowy lepszej Polski”; „chce dla Polski jak najlepiej”; „kocha nasze góry, zawsze pozdrawia Polaków”; „Osoba, która cały czas interesuje się Ojczyzną i wspiera ją”.

Lech Wałęsa to przede wszystkim laureat pokojowej Nagrody Nobla, przywódca „Solidarności”, który przyczynił się do upadku komunizmu w kraju i poza jego granicami (spowodował upadek muru berlińskiego), wreszcie prezydent Rzeczypospolitej. Obie te postacie zostały uznane za wzory szczególnie godne naśladowania.

Polscy sportowcy, wybierani przede wszystkim przez uczniów gimnazjów, to ci, którzy godnie reprezentują Polskę, walczą o medale, nie wstydzą się swoich barw narodowych (A. Małysz), pokazują „jak Polacy mogą być silni” (M. Pudziałowski).

Inne uzasadnienia: Wisława Szymborska – „bo wyraża w swoich wierszach miłość do Ojczyzny”; A. Kwaśniewski – „prezydent który zrobił wiele dla Polski”; W. Bartoszewski – „reprezentuje godnie Polskę, stara się o nią jak najlepiej”; L. i J. Kaczyńscy, R. Giertych – „dążą do tego, aby w Polsce było lepiej”. Uczniowie wymieniają tu też osoby sobie znane, np. sąsiada, który brał udział w wojnie, rodziców, nauczycieli. Niektórzy wyrażają swoją frustrację, pisząc: „nie znam takich ludzi”, „nie wymieniam nikogo, bo wszyscy biorą łapówki”.

Ogólnie wymieniono 27 postaci (w tym: Andrzeja Leppera, Jana Rokitę, Tomasza Lisa, Janinę Ochojską, Tadeusza Mazowieckiego, Tadeusza Różewicza, Jerzego Owsiaka, Marka Borowskiego, Jana Łopuszańskiego), często pojawiających się wówczas w mediach i obecnych we współczesnym życiu kraju.

Postacie uosabiające postawy patriotyczne w przeszłości to według badanych uczniów przede wszystkim:

Józef Piłsudski – 59,5%
 Adam Mickiewicz – 33,7%
 Tadeusz Kościuszko – 17,8%
 Juliusz Słowacki – 14,2%
 Czesław Miłosz – 13,2%
 Mikołaj Rej – 10,5%
 Jan Kochanowski – 9,5%
 Henryk Dąbrowski – 8,4%
 Jan Nowak-Jeziorański – 7,9%

W ogóle uczniowie wymienili tu bardzo dużą liczbę nazwisk, być może (choć niekoniecznie) związanych z wiedzą zdobywaną wówczas na lekcjach języka polskiego i historii, które zyskiwały jednak pojedynczo niewiele głosów. Znaleźli się tu:

– władcy: Bolesław Chrobry, Władysław Jagiełło, Zygmunt August, Jan III Sobieski,

– ludzie nauki i kultury: Ignacy Krasicki, Mikołaj Kopernik, Maria Konopnicka, Henryk Sienkiewicz, Cyprian Kamil Norwid, Władysław Reymont, Stefan Żeromski, Krzysztof Kamil Baczyński, Jan Lechoń, Jan Matejko, Fryderyk Chopin, Maria Curie-Skłodowska, ks. Jan Twardowski, ks. Józef Tischner,

– politycy i przywódcy: Hugo Kołłątaj, Wojciech Korfanty, Ignacy Mościcki, Roman Dmowski, Jacek Kuroń,

– wodzowie i uczestnicy walk narodowo-wyzwoleńczych: Stefan Czarniecki, Tadeusz Rejtan, gen. Józef Sowiński, Romuald Traugutt, Emilia Plater, Leopold Okulicki, Kazimierz Pułaski, Józef Wybicki, Gabriel Narutowicz, Ignacy Daszyński, Władysław Sikorski, harcerze walczący w powstaniu warszawskim – „Rudy”, „Alek”, „Zośka”, Aleksander Kamiński,

– przedstawiciele Kościoła – Stefan Wyszyński, ks. Jerzy Popiełuszko,

– sportowcy: Jan Kulig.

Uczniowie wskazywali też bohaterów zbiorowych, np. ludzi biorących udział w walkach o wolność w czasach zaborów i wojen, natomiast prawie wcale nie zamieszczali uzasadnień dokonanych wyborów. Wyjątek stanowił Jan Nowak-Jeziorański (jego śmierć poprzedziła badania), o którym pisali, że „poświęcił się Ojczyźnie”, „wstawiał się za Polską poza jej granicami”, „działał i ingerował w sprawę Polski”.

Wracając do realiów szkolnych, przedmioty łączone przez badanych uczniów z pojęciem patriotyzmu to w przekonaniu gimnazjalistów przede wszystkim: historia, język polski i wiedza o społeczeństwie. Dalej wymieniali też religię (w jednej ze szkół), muzykę oraz: lekcje wychowawcze, plastykę i obronę cywilną. Licealiści dowartościowali WOS, przyznając mu miejsce drugie i dopiero na trzecim ulokowali język polski. Dodali wiedzę o kulturze, ale jej walory, w kontekście pytania, doceniło tylko 7 uczniów (8,1%). Ciekawe, że tak mało uczniów (tylko 2 gimnazjalistów) wskazało na lekcje wychowawcze, żaden nie odniósł się do ścieżek edukacyjnych (choć o nie wprost nie pytano), zupełnie brakuje przedmiotów geograficzno-przyrodniczych, zaś jeden gimnazjalista przewrotnie zauważył, że „raczej żaden”. Zestawienie wyników wygląda następująco:

Przedmioty szkolne związane z pojęciem patriotyzmu:

Gimnazja	Szkoły ponadgimnazjalne
Historia 84,6%	Historia 80,2%
Język polski 76,9%	WOS 69,7%
WOS 70,2%	Język polski 50,0%
Religia 8,6%	Wiedza o kulturze 8,1%
Muzyka 4,8%	PO 1,1%
Lekcja wychowawcza 1,9%	
Plastyka 1,9%	
Obrona cywilna 0,9%	
Raczej żaden 0,9%	

Spora jest natomiast, często kojarzona też ze szkołą, wiedza uczniów dotycząca świąt i symboli narodowych. Prawie wszyscy wymieniają tu rocznicę odzyskania niepodległości (92,4%) i uchwalenie Konstytucji 3 maja (88,4%). Często dodają, że są to święta obchodzone w szkole, związane ze specjalnymi uroczystościami, uczestnictwem we mszy za ojczyznę, a w domach z wywieszaniem flag narodowych (choć, jak zauważają, coraz mniej ludzi to czyni). Wśród świąt umieszczają jeszcze 1 Maja (17 osób), 1 września (16 osób), 15 sierpnia (14 osób). Znają też polskie symbole narodowe – flagę, godło i hymn. Dodają do tego jeszcze: pieniądze (złotówka), zabytki, grób nieznanego żołnierza, barwy biało-czerwone, krzyż, ale też bociana i wódkę. Symbole lepiej znane są gimnazjalistom – ponad 96% wymienia flagę, prawie 90% godło, 75% hymn; odpowiednio licealiści wymieniają – 90% godło, 82% flagę i tylko 27,9% hymn. Rozkład odpowiedzi na pytanie: Czy młodzi uważają, że patriotyzm w czasach współczesnych jest potrzebny, prezentuje tabela 4.

Tab. 4. Czy patriotyzm w czasach współczesnych jest potrzebny? (w procentach)

Rodzaj odpowiedzi	Gimnazja	Szkoły ponadgimnazjalne
Tak	54,8	60,6
Raczej tak	41,4	32,6
Raczej nie	3,8	2,3
Nie	–	1,1
Inna ewentualność	–	1,1
Brak odpowiedzi	–	2,3
Razem	100,0	100,0

Uczniowie są tu bardzo zgodni, ponieważ aż 94,7% badanych (przyjmując odpowiedzi „tak” i „raczej tak”, jako akceptujące) uważa, że postawa ta jest potrzebna we współczesności. Ci, którzy prezentują inne stanowisko, wskazują na to, że w chwili obecnej częściej niż dawniej zapomina się o historii i tradycji oraz że przeważają postawy egoistyczne, związane z dbaniem tylko o własne interesy (wyjeżdżanie z kraju dla pieniędzy). Jeden z uczniów, zastanawiając się nad sensem współczesnego patriotyzmu, pisze: „świat powinno się jednoczyć, a nie pielęgnować różnice między krajami”.

Dominują wszakże uzasadnienia, że właśnie „zwłaszcza dziś, gdy jesteśmy członkami Unii Europejskiej, powinniśmy pielęgnować swoje narodowe tradycje i obyczaje”, zaś „ludzie wyjeżdżający z kraju, powinni brać przykład z Francuzów i Anglików i nie powinni zapominać, że są Polakami”. Podsumowaniem mogą być słowa jednego z gimnazjalistów: „patriotą powinno się być zawsze, także dziś”.

Jak definiują współczesny patriotyzm? Wypowiedzi uczniów można pogrupować następująco.

I. Podejście bardzo emocjonalne, zwracające uwagę na miłość, która powinna łączyć ojczyznę i jej obywateli (naród). Bezwarunkowe umiłowanie swego kraju, związane z możliwością oddania (w razie potrzeby) za nią życia.

Typowe wypowiedzi: „Kochaj ojczyznę i broń jej jak własnej matki”; „przywiązanie i uwielbienie swojej ojczyzny. Człowiek jest w stanie poświęcić dla niej

życie”; „godne wyrażanie się o Polsce, z szacunkiem i miłością”; „więź emocjonalna z Ojczyzną, w której się wychowało, urodziło i żyje”; „kochanie kraju, oddanie życia w razie potrzeby”, „zawsze i wszędzie oddany Ojczyźnie”.

II. Szacunek dla kraju oraz duma z przynależności narodowej, połączone z potrzebą jej obrony (podobnie jak poprzednio), manifestowanie tego, że się jest Polakiem, zainteresowanie sprawami ojczyzny.

Typowe wypowiedzi: „Szanuj symbole narodowe, bądź gotów oddać za nią życie !!!”; „szacunek dla symboli narodowych, interesowanie się sprawami państwa”; „miłość do Ojczyzny, duma, że się jest obywatelem tego kraju”; „osoba dumna ze swojego pochodzenia”; „walka o honor ojczyzny”, „szacunek dla ojczyzny, jej kultury i tradycji”, „zainteresowanie losami ojczyzny, bycie dumnym z niej, w razie potrzeby bronienie jej”; „we współczesnym świecie, w czasach UE, to poczucie bycia Polakiem, szacunek dla symboli narodowych, bronienie granic kraju”; „patriotyzm to szacunek dla ojczyzny, jej kultury i tradycji, zainteresowanie losami ojczyzny, bycie dumnym z niej, szanowanie a w razie potrzeby bronienie jej”.

III. Akcentowanie dbałości o sprawy ojczyzny, postawa wyrażająca potrzebę zaangażowania i uczestnictwa w życiu państwa.

Typowe wypowiedzi: „Dbaj o ojczyznę, nie bądź obojętny, uczestnicz w życiu swojego państwa”; „Troska o swoją ojczyznę i naród, pamięć o nich – uczestnictwo w wyborach, referendach, świętach narodowych”; „weszliśmy do UE, ale zawsze należy pamiętać o swoim kraju, bronić jego interesów i się do niego przyznawać”.

IV. Zaangażowanie połączone z obywatelską odpowiedzialnością.

Typowe wypowiedzi: „Żywe poczucie narodowej odpowiedzialności”; „Postawa obywatelska, oddanie się narodowi, życie wg praw i norm, jakie nakłada konstytucja”; „stawianie interesów kraju nad własne dobro”; „patriotyzm współczesny to taki kierunek myślowy, którego przewodnim celem jest obrona suwerenności narodu, dbanie o jego dobro i imię, szerzenie jego dobra kulturowego. Nie powinniśmy się wstydzić przynależności narodowej”; „staranie o dobro narodu nie tylko w Polsce, ale na pokazach, imprezach międzynarodowych, szanowanie i kontynuowanie polskiej tradycji”; „pamięć o Ojczyźnie, poznawanie wielkich patriotów – Polaków”.

V. Postawa bardzo sceptyczna, odwołująca się do współczesnych doświadczeń.

Typowe wypowiedzi: „Patriotyzm? – postawa rzadko spotykana w dzisiejszych czasach”, „myślę, że nie ma już prawdziwych patriotów”; „pojęcie względne i wiem, że wielu moich rówieśników różnie o nim myśli”; „w dzisiejszych czasach wydaje mi się, że patriotyzm zanika. Coraz mniej ludzi, gdy są święta narodowe, pamięta o tym, żeby wywiesić choćby symboliczną flagę”; „we współczesnych czasach jest to trudne do określenia. Dziś patriotyzm opiera się na patriotyzmie sportowym, bo żadnych innych sukcesów mój kraj nie osiąga”; „nie sądzę, aby ktoś z sejmu oddał życie za ojczyznę w dosłownym znaczeniu tego słowa”; „ludzie nadal kochają ojczyznę, chociaż rzadko okazują to i często ją opuszczają”.

Oczywiście, wyodrębnione przeze mnie postawy są być może nieostre, niektóre wypowiedzi mogą być bowiem różnie zakwalifikowane, pokazują jednak pewne tendencje w rozumowaniu młodzieży. Dominująca okazała się postawa wyrażająca szacunek i miłość do ojczyzny oraz poczucie dumy z tego, że się jest Polakiem, związana z szacunkiem dla tradycji i kultury narodowej. Mniej młodych ludzi akcentowało postawę obywatelską, związaną z uczestnictwem w życiu kraju

i odpowiedzialnością za jego losy. Pewna grupa badanej młodzieży wyrażała natomiast wątpliwości, czy patriotyzm współcześnie w ogóle występuje.

Wyniki tych bardzo wycinkowych badań zdają się wskazywać na dużą dojrzałość poglądów młodych ludzi oraz ogromne przywiązanie do kraju ojczystego. Dojrzałość tę upatruję m.in. w tym, że uczniowie są doskonale zorientowani zarówno w sytuacji wewnątrz kraju (tę zresztą często oceniają krytycznie), a także w sytuacji międzynarodowej, związanej z naszą przynależnością do Unii Europejskiej. Przyjmując w sposób naturalny otwarcie granic i możliwość wyjazdów do innych krajów, zwracają uwagę na potrzebę godnego reprezentowania Polski, pokazywania, że jest się Polakiem (tu niedoścignionym wzorem okazał się papież Jan Paweł II, ale też polscy sportowcy), kultywowanie tradycji i szacunku dla polskiej kultury (przy czym, na co zwracają uwagę, dotyczy to także Polaków mieszkających w kraju). Stosunkowo wysoko oceniają badani uczniowie patriotyzm Polaków, choć widzą tu pewne niedostatki i wyrażają obawy o to, czy z czasem patriotyzm nie zaniknie. Podkreślają też rolę szkoły w kształceniu postaw patriotycznych, zwłaszcza przez obchody świąt narodowych, dbałość o szacunek dla symboli narodowych, podtrzymywanie narodowej pamięci, nauczanie niektórych przedmiotów (historia, język polski, WOS).

Próbując ocenić na podstawie badań patriotyzm współczesnej młodzieży, można wnioskować, że jest on bardzo emocjonalny (co zresztą jest istotą tego pojęcia) – dominuje patriotyzm zakorzenienia i dziedzictwa. Zdecydowanie mniej jest podejść racjonalnych, pragmatycznych, związanych z dostrzeganiem potrzeby działań na rzecz kraju, polegających nie tylko na kultywowaniu tradycji. Co prawda uczniowie piszą o udziale w wyborach, wypełnianiu konstytucyjnych obowiązków, zaangażowaniu w pracę w harcerstwie, ale dotyczy to najczęściej młodzieży ponadgimnazjalnej, a wypowiedzi tych jest stosunkowo mało. Można się zastanawiać, czy wynika to z faktu, że takie są w szkole formy zaangażowania w życie społeczne, czy też z tego, że patriotyzm tylko w małym stopniu jest utożsamiany przez uczniów z konkretną działalnością obywatelską i odpowiedzialnością za losy kraju, czyli z tym, co nazwałabym patriotyzmem zaangażowania. Wydaje mi się, że aby uchwycić ten ważny problem, potrzebne byłyby pogłębione badania, przeprowadzone wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Innym jeszcze, niezbyt dostrzeganym według mnie problemem jest postrzeganie swego patriotyzmu w relacji z innymi. Takie podejście występowało zupełnie sporadycznie, a dał mu wyraz jeden z uczniów, pisząc, że jego zdaniem współczesny patriotyzm to: „rzetelne wypełnianie obowiązków obywatelskich. Równocześnie poszanowanie innych narodów, nieokazywanie im wrogości”.

W kontekście przeprowadzonych badań, wydaje mi się jednak, że młodzież utożsamia się z patriotyzmem, uważa go za ważną postawę (także dziś), a co za tym idzie, częste utyskiwania, na to, że z patriotyzmem współczesnej młodzieży nie jest najlepiej, są nazbyt pesymistyczne.